

színház, ahol ily színdarabokat játszanak – pedig ebben a percben még komolyabbra fordult a »Bécs városá«-hoz címzett vendégfogadóban ismétlődő régi színdarab.” (210–211.); De ekkor nyílt a »Bécs városá«-hoz címzett vendéglő ajtaja, mint már annyiszor e történet folyamán, előzetesen és később is – és egy »arkangyal« lépett be rajta, mint későbbi években erről az eseményről megemlékeznek azok a nők és férfiak, akik a jelen szenvedései elől a múlt idők képzelte örömein vigasztalódnak.” (211.); „Az olvasó bízást azt gondolhatná e helyen, hogy most már elérkezett az időpont, amikor többé egyetlen üres szék sem maradt a »Bécs városá«-hoz címzett vendéglőben, együtt vannak mindazok, akikről Pesten általában beszélni szokás, más szóval azok a vendégek, akiknek névsora azt mutatná, hogy emeljék a díszét, hírnevét egy vendéglőnek. De nincsen olyan szénásszekér, amelyre még ne férne egy villával.” (232.)

20. „[A] vendégszobában az Öregpincért vették munkába az elbizakodott uraságok. (Ugyan kinek ne volna kedvére megtáncoltatni egy szolgálatkész öreg embert, aki a sors kiszámíthatatlansága következtében a »Bécs városá«-hoz címzett vendéglőbe került, és ott a vendég nélküli hosszú délutánokon, valamely homályos sarokban arról álmodozott suttymban, hogy nagyúri vendégek érkeztek a »házhoz«, akiket fiatal korában kiszolgált – eljött a velszi herceg Pestre, vagy legalábbis a fia, hogy átnyújtsa azt a melltűt, amelyet valaha az Öregpincérnek a »Kékmacská«-ban ígértek, ha a vendégeket figyelmesen kiszolgált!)” (141.)

„Sok átvirrasztott éjszakának kellett elmúlni, amíg egy különben egészséges ember (a pincéri szolgálatban) ilyen »mágnásos« kopaszságra szert tehet. A velszi hercegnek volt ilyen kopasz a feje, amikor pesten járt.” (191.)

Egy másik szöveghelyen a borbély hozza szóba a velszi herceget: „Én tudniillik darab ideig pártfogója voltam a hazai színművészetnek is, az ember mindent megpróbál, ha nincs özvegy édesanyja, árva testvérkéje, aki a jó útra, a takarékoságra, a téli tüzelőfára, a stafirungra emlékeztesse. Az ember úgy él, mint öfelsége, a velszi herceg.” (183.)

Ima úr szölamában is előfordul egy rövid utalás a velszi hercegre: „Ezek a mostani divatgallérok, ezek a kikeményített »Pince of Wales«, »Lord Derby«, »Exotique«, »Takova« és más nevű gallérok ugyanis, csak a szakállát dörzsölik az embernek, de arról nem gondoskodnak, hogy a nyakat teljesen elzárják, a gallérrészen át minden bacilus, por, piszok, légy, pók, bolha bemászhat az ember ingébe.” (199.)

VERES ANDRÁS

Németh Andor megtérése Kosztolányihoz

A 70 éves Szegedy-Maszák Mihálynak ajánlom.

Talán nem túlzás a Kosztolányi-recepció egyik legérdekesebb fejezetének tekinteni Németh Andor írásait, aki a *Nyugatot* ugyan idejétmúltnak tartotta,¹ és Kasákhoz állt közel, ám rendkívüli érzékenysége és nyitottsága hozzásegítette ahhoz, hogy klasszikus és modern irodalmi jelenségekről egyaránt képes legyen megértő és időtállóan bizonyuló véleményt formálni. Az 1950-es évek elején írt emlékiratában Németh Andor megemlíti, hogy megmagyarázhatatlan bizalmatlanságot érzett Kosztolányival szemben: „Itt kell megemlítenem még egy tulajdonságomat. Bizonyos igen jelentős férfakkal szemben való tartózkodásomat [...] Ezek között voltak olyanok, akik egyenesen keresték a barátságomat, például Lukács György vagy Kosztolányi Dezső, én viszont elzárkóztam közeledésük elől. Ez odáig ment, hogy mikor például egyszer Kosztolányival telefonon kellett volna beszélnem, elváltoztattam a hangomat, hogy ne ismerjen rám. Ennek a magatartásomnak nem tudom a magyarázatát.”²

Csak hogy nem biztos, hogy kései állítását készpénznek lehet venni. Hiszen Németh Andor azokról, akik igazán közel álltak hozzá, novellát (is) írt – kizárólag azokról (ami nem feltétlenül jelenti azt, hogy valamennyit nagy művészek tartotta volna) –, így Somlyó Zoltánról is írt novellát, Karinthyról, József Attiláról, Kuncz Aladáról és Thomas Mannról is. Kosztolányiról pedig az a novella szól (*Két derengés között*, *Az Újság* 1937. május 16-i számában jelent meg), amelyben a felesége a nagy íróhoz megy reggel, hogy az a gépbe diktáljon neki. Inkább csak egy hangulatképről van szó, de azt mindenképpen jelzi, hogy Németh számára Kosztolányi nemcsak kritikai tárgy volt, hanem emberileg is közel állt hozzá.³

Németh Andor recepciójának érdekességét mindenekelőtt az adja, hogy kezdetben korántsem rajongott Kosztolányiért, sőt súlyos morális fenntartásai voltak vele szemben, később azonban nemcsak megbékélt vele, hanem egyre inkább az író hatása alá került, akinek életművét *folyamatos művészi emelkedésnek* látta: „A Kosztolányi-művek egymásutánja így is ritka példája egy egyre magasabbra törő művész proteusi megújulásainak. Pályafutása során még a legfejlettebb ízlést képviselő kritika is úgyszólván fenntartás nélkül ünnepelte; önmagának kellett korrigálnia ízlésetévelyedéseit.”⁴ Lehet, hogy „a legfejlettebb ízlést képviselő kritikán” Németh (legalább részben) magát is értette, és arra célzott – egyébként alaptalanul –, hogy saját kritikusai gyakorlata sem bírta a tempót Kosztolányi művészi megújulásaival. Annyi bizonyos, hogy őt az „egyre magasabbra törő” írói teljesítmény térítette meg.

Itt csak a fő stációt mutatom be Németh megtérésének.⁵ Kosztolányival korán személyes ismeretségbe került: Németh Andor *Veronika tükre* című egyfelvonásosát 1913 áprilisában mutatták be, és egyik szereplője Harnos Ilona, Kosztolányi felesége volt, Kosztolányi pedig föltehetően cikket írt a bemutatóról, név nélkül.⁶ De nem foglalkozott Kosztolányi korai műveivel, talán azért nem, mert *A szegény kisgyermek panasza*i szecessziós-biedermeres világa távol állt tőle.⁷

Csak 1920-ban, bécsi emigrációja idején írt először Kosztolányiról, a baloldali *Bécsi Magyar Újság*ban, ezekben a cikkeiben a Szabó Dezső és Kosztolányi Dezső között kirobbant vitát ismertette és értékelte.⁸ Kosztolányi 1919 őszén egyik szervezője a Szabó Dezső vezetésével alakult Magyar Írók Nemzeti Szövetségének,⁹ majd 1919 végén a berendezkedő keresztény-nemzeti kurzust harcosan támogató *Új Nemzedék*nek lett belső munkatársa, s annak hírhedt, vitriolos-epés hangon vádaskodó glossza-sorozatát, a Pardon rovatot szerkesztette és részben írta. (A rovat névtelenül megjelent cikkeit föltehetően többen írták, de szerkesztőként őt terhelte a felelősség valamennyi cikk megjelenéséért.) Érthető, hogy a baloldal táborában áruháznak ítélték a korábban liberális elveket valló, szabadkőműves lapba író és páholytag Kosztolányi azonosulását új lapjának liberális-, szabadkőműves- és zsidóellenes álláspontjával.

Ugyanakkor Kosztolányi hű maradt a *Nyugathoz*, s részben ez váltotta ki ellene Szabó Dezső goromba támadását. Szabó Dezső a *Nemzeti Újság* 1920. október 31-i számában megjelent nyilatkozatában kétkulacsosságot vetett Kosztolányi szemére: „Először is az emberről beszélek, erről a csupa-gerinc, csupa-harc, örökbuzgó keresztényről. Ha túl szenvedélyes antiszemitizmusának indulatos eszközeit nem is tartom célravezetőnek, de harcos értékét a keresztény táborban nem lehet

eléggé elismerni.” Maró gúnnyal szólt arról, hogy míg nappal Kosztolányi újságírói körben kifakad a zsidók ellen, otthon mégis öt zsidóval vacsorázik együtt – nyilván azért, hogy „a sémi faj érlemzesedését elősegítse”.

Kosztolányi hasonló iróniával nyilatkozott Szabóról, és *Az elsodort falu* megsemmisítő stíluskritikájával válaszolt a támadásra.¹⁰ Nemcsak a *Nyugat* állt ki Kosztolányi mellett, hanem az *Új Nemzedék* is. Németh Andor a ritka kivételek egyike, aki a két „pojáca” közül Szabót tartotta rokonszenvesebbnek, mert úgy találta: őszinte szenvedély vezérli, szemben Kosztolányival, aki „szívtelen, hideg, számító tudós és tudákos versművész”, „minden ízében kulturált és fölényes ember”, és „erkölcstelenül, hitetlenül s a maga igaz értékének pontos ismerésével mérgezi és fertőzi az olvasóközönséget”.¹¹ A *pojácák* című cikkében Németh Andor még élesebben fogalmazott Kosztolányiról: „nagyanyja finom porcelánjai és az *Új Nemzedék* Pardon-rovatjai között nyilván csak jelentéktelen stíluskülönbségeket lát”.¹² Éppen azért volt vele szemben szigorúbb, mert jelentős művészi tehetségnek tartotta.¹³

Németh Andor ezektől a kifejezetten *politikai célzatú*, pamfletbe hajló cikkek-től jutott el később Kosztolányi műveinek irodalmi szempontú, értő olvasatához. Véleményének változása mindenkor követte a Kosztolányi-művekből általa kiolvasott változásokat.

Az első elmozdulást az 1921-es Nero-regény váltotta ki belőle, melynek címszereplőjét – szemben a legtöbb kortárs értelmezővel – nem azonosította Szabó Dezsővel, a könyvet szerzője önleltésként értelmezte.¹⁴ Bár úgy vélekedik írásában, hogy a regény elismerése nem változtat Kosztolányi korábbi erkölcsi megítélésén (csak éppen „eltekingt” attól), valójában a Pardon-korszak úgy jelenik meg itt, mint a mű *empirikus fedezete*: „Annyi igaz: hogy a Neró probléma, s vele együtt a Seneca felfogása nem születhetett volna meg: bizonyos eltévelyedések nélkül. Ezek az eltévelyedések nem tartoznak ezúttal ránk. Hogy súlyosan ítélendők-e meg, az szigorúan az etikus dolga. Művészileg: íme termékenyen hatott, mert létrehozta ezt a könyvet. Személyesebb és izgatottabb vádbeszédet más aligha fog mondhatni Kosztolányiról, mint amilyent Kosztolányi tart maga fölött a kötet némely oldalán. Hiszen odáig jut, hogy rossz költőnek érzi [...] magát. Holott jó költő, illetve jó művész, sőt kitűnő művész.”

Németh látszólag a művészi teljesítményt állítja szembe az író politikai-erkölcsi vétségeivel, valójában nyitva hagyja az erkölcsi kiskaput, amikor az önleltésként helyezi középpontba. Sőt, maga a megközelítés is mindvégig *etikai szempontú* marad. Utóbb Németh úgy látta, hogy a Nero-regény mintegy *fordulópont* lett Kosztolányi pályáján, és a következő regényei egyre nyíltabban folytatják az író leplező hadjáratát a múlt és közelmúlt magyar valósága ellen. Minthogy ennek tétjét súlyosabbnak ítélte, mint amit Kosztolányi húszas évekbeli lírája képviselt, Németh elsőként mondta ki, hogy prózaírónak jelentősebb, mint költőnek. (Kosztolányi líráját csak az 1928-as *Meztelenül* kötettől ismerte el jelentősnek.)

Németh Andor 1926 őszén tért vissza Magyarországra, tizenkét év után, s jöhet mintegy újra kellett kezdenie pályáját, rendkívül gyorsan beilleszkedett a magyar irodalmi életbe.¹⁵ Személyes kapcsolatba került Kosztolányival (s figyelemre méltó, hogy Kosztolányi is kereste Németh társaságát, pedig jól ismerte a *Bécsi*

Magyar Újságban megjelent cikkeket), és kitűnő kritikákat írt jelentősebb műveiről. Ezekben már az irodalmi-esztétikai szempont dominál.

Az *Édes Annáról* kétszer is írt. Az első, inkább csak a művet beharangozó cikkében¹⁶ a regény naturalizmusát, illetve annak meghaladását emelte ki. Ugyanakkor a legtöbb kortárs kritikával szemben meg sem próbálta védeni a regényt a motiválatlanság vádjával szemben, mivel éppen a gyilkosság szándékos homályban hagyását tekintette az *Édes Anna* egyik fő értékének: „Ez a legújabb Kosztolányi-regény egy eszméletlen, buta kis cseléd története. Legalább azt hisszük, egészen a végső lapokig. Mert addig olyanak látszik, mint egy nagyon jó naturalista regény, amely mikroszkopikus pontossággal mutatja meg egy cseléd és legszűkebb környezetének életét. És ha valóban csak ennyi lenne ez a regény, akkor is oda kell állítani a mai magyar regényirodalom élére. Mert így is rendkívüli. Ez a regény azonban sokkal több, semhogy annyi legyen, mint egy rendkívül jó naturalista regény. A kötet legvégén ugyanis a regényíró egy hatalmas mozdulattal, igen, egy pirandellói gesztussal megcsóválja a realitások precíz szőnyegét, és ebben a világlanásban kinyílik a mélység: most látod, ez nemcsak egy kis cseléd gondosan kirajzolt története volt, hanem a lélek olyan régióinak megközelítése, ahová regényíró még nem sok ereszkedett le velünk. [...] Ez nem egy cseléd története volt, aki legyilkolja gazdáit, mert rosszul bántak vele – ez a lélektelenné tett gépember lázadásának története.”

Újabb cikkében¹⁷ valamelyest módosította álláspontját, „artistikusan megcsinált, de homályos intenciójú regény”-nek nevezte, „melynek homálya rögtön felderül, mihelyt az író szubjektumából vizsgáljuk (innen nézve abszolút őszinte, írójával teljesen kongruens alkotás)”. Lehet, hogy Németh olyasmire gondolt, amit kortársai közül Kárpáti Aurél írása fejtett ki legplasztikusabban, abból indulva ki, hogy a regény pontosan útba igazítja olvasóit, de nem belülről, hőse felől motivál, hanem kívülről. A gyilkossághoz vezető helyzeteket gondosan előkészíti és kiépíti, ám választott figurája, hőse alkalmatlan arra, hogy véghezvigye a tettet, mert soha, egy pillanatra sem ébred helyzete tudatára. Tehát nem Édes Anna gyilkol és áll itt bosszút a maga megsértett, lealázott, eltiport emberségéért, hanem az író, aki a szemlélt igazságtalanság ellen fellázadva, emberi méltóságában megbántva és felháborodva, hőse helyett maga szolgáltat kegyetlen igazságot.¹⁸

Németh Andor mindenekelőtt a magyar széppróza szűkös hagyományaiból való kitörést ünnepelte Kosztolányi művében: „Hogy [...] művészi jelentőségét érde-me szerint méltassam, meg kell néhány szóval emlékezni a magyar epika elmaradt és elhanyagolt állapotáról. Íróink a legvigasztalanabb naturalizmust művelik, s könyveik levegője és tárgya mindig ugyanaz a sivatag, amit hol magyar életnek, hol Életnek tout court állítanak elénk, irodalmilag átformálatlanul, szemléltetőleg demonstrálva azt a néhány szociális igazságot, amivel a magyar viszonyok minden ismerője amúgy is tisztában van. Kosztolányi regénye kivétel. Teljesítménye annál elismerendőbb, mivel regényének anyaga szintén a hétköznap, ha egy szokatlannabb, kevésbé agyonírt rétegnek – a budai hivatalnokvilágnak – hétköznapja is. [...] Itt minden felület és történés, s a naiv olvasó tán észre sem veszi, mennyire deformált ez a valóság. Pedig hogy mennyire tudatos s a regény életkörének szellemét híven tükröző ez a deformáció, arra jó példa mindjárt a regény alaphangját

megütő bevezető szakasz, melynek minden tárgyilagosan ható állítása szemenszedett hazugság, de atmoszférát teremt.”

Ugyanakkor recenziója végén Németh Andor egy sajátos szemléleti ellentmondást is jelez a regényben: „Hogy a regény kicsengése nem harmonikus, az mind ezek után természetes. Az olvasó, aki a mai időkben a disszonáns megoldások helyett vagy-vagyot várna, elégedetlenkedik. Kosztolányi életfeletti plaszticitással elébe állított egy nem minden szándék nélkül mozgatott szcénát, melynek jelentésére csak céloz. Egész odaadással ábrázolja meg az ellenforradalom ideológiáját, s egy utolsó ajtón kimenekül belőle holmi artista humanizmusba. Ez a regény kompozíciójának gyengéje, nem annyira művészi, mint karakterbeli fogyatékoság. Annak a jele, hogy Kosztolányi hangsúlyozott kereszténysége ellenére manicheus szemekkel nézi ezt a bizonyos érdekes életet.”

Az *Édes Anna* hangsúlyozottan keresztény szemlélete valóban kitérő Kosztolányi életművében, míg a „manicheus” nézőpont általában jellemzi látásmódját. Olyan szemléletről van szó, amely szerint a világot a jó és a vele egyforma erejű rossz harca vezérli, a harc nincs előre eldöntve, és nekünk sem kell állást foglalnunk az egyik vagy a másik erő mellett, hanem csak elkötelezetlen figyelemmel kísérni a harc különböző fordulóit. Azt, hogy e nézőpont mennyire érvényesül az *Édes Annában*, nyilván vitatni lehet, de az nem kétséges, hogy legalább részben magyarázná a regényben mindvégig érzékelhető feszültséget.

Még jelentősebb Németh Andornak az *Esti Kornél*ról írt recenziója.¹⁹ Elsőként (és a kortársai közül egyedül) vette észre, ami fél évszázaddal később vált általános meggyőződéssé a magyar irodalomértelmezésben: azt, hogy az *Esti Kornél* nemcsak Kosztolányi pályáján, de a magyar széppróza történetében is jelentős kísérlet egy újfajta elbeszélésmód kialakítására. Némethnek még nem voltak megfelelő szavai az újra, de azt már pontosan jelezte, hogy Kosztolányi a *lélektani realizmus ellenében* próbál alternatívát keresni.

Németh Andor recenziója első pillantásra úgy értelmezhető, mintha csak a századelő modern magyar irodalmának kissé bizarr – az eltúlzott öntudattól dagadó és ugyanakkor ösztönös, sőt naiv – világát felidéző *Ötödik fejezet*ről szólna. Tüzetesebb tanulmányozást igényel Németh kritikusi mentalitása és terminológiája, hogy kiderüljön: valójában azért reprezentatív értékű e fejezet Németh szemében, mert úgy látja, hogy a századelő kávéházi-művészi miliójének felidézése nem a nosztalgia, hanem a *múlttá távolítás* jegyében történik. Azaz szerinte az *Esti Kornél*lal Kosztolányi *A szegény kisgyermek panasza*i vagy az *Őszi koncert* esztétizmusától való eltávolodását kívánta érzékeltetni. Esti Kornél alakjában az írónak egykori önmagát sikerült szembeállítania azzal, akivé lett (a címszereplő elfogult ábrázolását Németh egyenesen pamfletszerűnek érzi).

E kritika szinte eltökélten ment szembe a kortársak értelmezésével. Az én megkettőzése, Esti Kornél alteregóként való szerepeltetése eszerint nem az én rosszabbik vagy akár jobbik felének megszemélyesítése, nem a felelősség áthárításának eszköze, nem is a nyárspolgári Én ellentételezése az anarchikus szabadságvágy képviselésével. Németh Andor az erkölcsi és az esztétikai lény ellentétéként fogja fel különbségüket, ami igencsak meghökkentő első pillantásra, hiszen a *Nyugatban* nem sokkal korábban publikált önvallomásában Kosztolányi éppen fordít-

va járt el, és az általa büszkén vállalt „homo aestheticus” magatartást radikálisan szembeállította az erőszakos és képmutató „homo moralis”-t jellemző viselkedéssel.²⁰

Németh föltehetően azért élt mégis ellentétes módon Kosztolányi terminológiájával, mert számára éppen az „esztéticizmus” volt a leküzdendő múlt, az „erkölcs” kategóriája pedig alkalmasnak tűnt a tudatosan vállalt szembenézés jelölésére, arra, ahogy Kosztolányi ironikusan elidegenítette Esti Kornél alakjában egykori önmagát és az egész korszakot, a magyar líra (Németh szavaival szólva) „érzelgős-be-teges” fázisát. „Ez a generáció fedezte fel s duzzasztotta naggyá a »kivételesen ritka«, »észbontóan szép«, »bűnösen nagyszerű« hangulatokat – írja Németh –, ez a nemzedék vallásos áhítattal élt-halt a »soha vissza nem térő« pillanatokért. Az érzelmi életnek ezt az önmagába-szerelmes bódulatát, ezt a narcisztikusan-egocentrikus kultuszát ápolgatták magukban nemcsak a Sárkányok, Vándor V. Valérok, Géza Gézák s a kötet ötödik fejezetében felvonultatott titánok (az első *Nyugat*-nemzedék könnyen identifikálható tisztjei, közkatonái és martalócai, halottak, élők és élőhalottak), hanem Esti Kornél maga is.”

Igen érdekes, hogy az 1929-es Ady-revíziós vitában még – Kosztolányi ellenében – Ady mellett állást foglaló Németh Andor²¹ később jelentősen módosította álláspontját. 1930-ban még úgy fogalmazott, hogy Ady „elismerten a legnagyobb magyar formaművész”, igaz, hozzátette, hogy amiben nagy, az „valóban kivonja magát a szűkebb értelemben vett esztétika illetékessége alól”.²² Németh volt talán az egyetlen a kortársak közül, aki csöppet sem csodálkozott a két költőóriás ellentétén. A modern magyar költészet csúcspontjára helyezte ugyan Adyt, de rendkívül sokra tartotta Kosztolányit is.

Egy másik 1930-as írásában közeli barátja, József Attila elé (akit időközben elcsábított a politikai költészet) állította követendő példának a korproblémáktól állítólag tartózkodó Kosztolányit: „Kétségkívül úgy [lett Kosztolányi azzá, ami lett], hogy makacsul és következetesen lerázott magáról minden külső igénylést, hogy ugyanolyan makacsul és következetesen ragaszkodjék egy szinte meg sem fogalmazható attitűdhez. Mi ez az attitűd? Moralista szemmel nézve: mélységes közöny a kor problémáival szemben; a művész szemével nézve: mélységes lelkesedés minden emberi iránt”.²³ Az utóbbi cikk jól érzékelteti, hogy Németh mennyire eltávolodott hajdani politikai célzatú felfogásától.

A három évvel később az *Esti Kornél*-ról írt recenziójában pedig már Kosztolányi Ady-pamfletjét is úgy fogta fel, mint szerzője *közvetett önkritikáját*. „Erre a különösségre Esti Kornél adja meg a magyarázatot – no meg az a szenvedélyes Ady-tanulmány, amelyben a férfi Kosztolányi mondott ítéletet nemcsak Ady, de nemzedékének »lírai hite« felett is. [...] A Szegény kisgyermek panaszaiban, az Őszi Koncert-ben (ha verbális szépségeiktől eltekintünk) ugyanaz a mesterségesen felkorbácsolt láz fül, ugyanaz a betegesen-céltalan esztéticizmus éli ki magát, amelyet Kosztolányi, a kritikus-művész, Adynak egyebek között a szemére vet.”²⁴

Még tovább ment el abban az 1937-es tanulmányában, ahol a magyar irodalom Európához való viszonyát vizsgálta.²⁵ Kevésbé meglepő, hogy választott témája szempontjából az összehasonlíthatatlanul műveltebb Kosztolányi előnyösebben kerül ki, mint Ady. Érdekesebb, hogy folytathatatlannak tartja Ady útját, s vele szemben Kosztolányit nyilvánítja korszerűnek, benne jelöli meg az újabb költő-

nemzedék eligazodási pontját. „Mi vonzotta Adyt Párizsba? – a fölött kérdést Németh kíméletlen őszinteséggel válaszolja meg. – Ha igazságosak akarunk lenni, azt kell mondanunk, hogy a legfelszínesebb idegenforgalmi attrakció; Párizs világvárosi ritmusa, pezsgő nappalai és fényben úszó éjszakái, lázas, felfokozott jóléte. A francia politikai és társadalmi események körüli beavatottsága nem haladta túl a lelkiismeretes laptudósító ismereteit; újságokból informálódott, másodkézből, korának francia vezető szellemeit nem ismerte, hanem meghúzódott szállodai szobájában [...] hogy az idegen környezet kontrasztjában fokozott dühvel dédelgesse magában ezer sebből vérző magyarságát. [...] Így élt évszámra Párizsban, a kor »uralkodó eszméitől« érintetlenül.”²⁶

Bár Németh nem vonja kétségbe Ady politikai radikalizmusát, úgy véli, „valójában történelmi defetista volt, ki a XVI. század prédikátorainak pusztulást, bukást jövendölő sorslátását galvanizálta életre s kényszerítette kortársaira. [...] Így áll Ady roppant oeuvre-je két kor határán, mint a magyar líra legmagasabb szándékú momentuma, a szellemi közlekedés szempontjából [...] forgalmi akadályként, melyet a háború utáni nemzedéknek széles ívben meg kellett kerülnie, hogy el ne torlaszolja az utat Európa felé.”

Németh Ady fölött gyakorolt kritikája a lendület hevében helyenként közel kerül az 1929-es Kosztolányi-pamflet álláspontjához: „A magyar valóságnak ez a kegyetlenül igaz leltározása, s hiányosan felfogott, csak szenzuálisan érzékelt és szociális vágyképletekkel összegabalyított Nyugattal való szembeállítás, olyképpen, hogy a költő végül mégis a dicstelen kelet elátkozott fiának vallja magát, a negatívításban is mérhetetlen faji gőgnek és a szociális messianizmusnak ez a zseniálisan képtelen ötvözete nem világkép, csak élethangulat, melyet csak a kifejezés ereje fog egységbe, nem a logika.”²⁷ Igaz, Kosztolányi Ady messianisztikus világképét támadta, de Németh Andor mintha még rajta is túltenne, amikor megvonja tőle a világnézet rangját, és „zseniálisan képtelen” élethangulattá nyilvánítja.

A háború utáni összeomlást követő időszak „politikai tendenciákkal telített irodalma – élén Szabó Dezsővel – végleg lejáratta Ady autisztikus frazeológiáját” – írja Németh, amivel utólag egyszerre foglal állást Ady és kultusza ellen.²⁸ „Ebben az időben irányult a figyelem Kosztolányi Dezsőre, aki a tartózkodó személytelenség művészi pózában szenvedélyes tisztánlátással egyeztetette össze írásaiban a nyolcvanas évek jócskán divatjamúlt úri magyar öntudatát az igazán komoly igényű európaisággal.” (Az „összeegyeztetés” csak „a nyolcvanas évek jócskán divatjamúlt úri magyar öntudatá”-nak ábrázolását jelenti, nem a vállalását.)

„Egyszerű, de vakítóan érzékletes, kristálytisztá, ízességében is puritán, gazdaságos nyelvezete, szemléletének mérséklete és ízlése – folytatja és fokozza tovább Németh Kosztolányi magasztalását – követésre méltó példaként hatott kortársaira. A művészi szertelenségek kultuszát fegyvelmező hatása alatt a művészi magatartás fegyvelmezettsége s a kifejezés gondja váltotta fel. Így talált vissza Kosztolányi tapintatos irányítása mellett a Nyugat utáni harmadik nemzedék a nyelvtisztaság és a művészi öncélúság jegyében úgy a legnemesebb értelemben vett magyar hagyományokhoz, mint a legszélesebben értelmezett európaisághoz.” Németh ekkori véleménye még inkább figyelemre méltó annak fényében, hogy – mint arról már szó volt – a *Nyugat*ól ő írta 1929-ben az egyik legkíméletlenebb cikket.

Úgy gondolom, ez az 1937-es tanulmány végképp megerősíthet abban – amit a korábban bemutatott folyamatképpel is érzékeltetni próbáltam –, hogy egyáltalán nem túlzás Németh Andor Kosztolányihoz való megtéréséről beszélni. Álláspontjának ismételt módosulása nemcsak azért méltó figyelmünkre, mert a Kosztolányi-recepció egyik legérdekesebb fejezete, hanem azért is, mert maga Kosztolányi is adott Németh véleményére, és az belejártzott életműve alakulásába is.²⁹

JEGYZETEK

1. Németh Andor írta az egyik legkíméletlenebb cikket a *Nyugatról*: „óvatosan semmitmondó, idejtmúlt írástudás, mely a maga szöfűzéseivel kifulladásig lohol, hogy le ne kesse valahogy a kéthetes irodalmi aktualitások megkoszorúzását.” Németh itt még az általa favorizált Adyval sem tett kivételt: „milyen kusza, homályos és tárgyaltalan forradalmiság volt az, amit a *Nyugat* fénykorában – tehát Ady Endrével képviselt; mily tisztázatlan forradalmiság, a jakobinizmusnak és a honfibúnak milyen szétbogarthatatlan, önmagától mámoros hevülete”. Németh Andor: *Az előregedett folyóirat*, A Toll, 1929. 7. szám (június 2.), 25–26.

2. Lásd Németh Andor: *Emlékiratok*, in uő: *A szélén behajtvá. Válogatott írások*. Sajtó alá rendezte Réz Pál. Magvető, Bp. 1973. 553.

3. Tverdota György hívta fel a figyelmet Némethnek erre a sajátos szokására, Tverdota közléséért itt mondok köszönetet.

4. Németh Andor: *Kosztolányi Dezsőről*, Szép Szó, III. kötet 2. füzet [9. szám], 1936. november, 112.

5. Két újabb szakmunka foglalkozik részletesen Németh Andor Kosztolányi-képének változásaival: Lengyel András: „...Hogy pózától eltakart embersége felszabaduljon”. *Németh Andor Kosztolányi-képe*, in uő: *A törvény és az üdv metszéspontjában. Tanulmányok Németh Andorról*. Nap Kiadó, Bp. 2007. 209–235. és Tverdota György: *Németh Andor. Egy közép-európai értelmiségi a XX. század első felében*. I. kötet, Balassi Kiadó, Bp. 2009. 80, 124–127, 189, 225–228.

6. Vö. Lengyel András: i. m. 39.

7. Egyik 1920-as cikkében Németh azt írta Kosztolányiról, hogy „kivasalt biedermeier szívű” költő, aki „glatt és ártalmatlan málnaszörpöket kínálgat évek óta a szomjazó széplelkeknek”. Idézi Lengyel András: i. m. 215–216.

8. *A kurzus írói egymásról*, BMU, 1920. november 5., *A pojácák*, BMU, 1920. november 7.

9. Németh elfogultan, szarkasztikusan, ugyanakkor nem alaptalanul írta *A kurzus írói egymásról* című cikkében: „A diktatúra bukása után Szabó Dezső, a forradalmár tanár, az internacionalizmus lánglelkű bajnoka és Kosztolányi Dezső, a *Hét* című zsidó heilap főmunkatársa, megalapították a Magyar Írók Szövetségét, azzal a kimondott céllal, hogy a fajmagyar igazi keresztény irodalom művelőit csoportosítsák maguk körül.”

10. Az utóbbi *Levél egy regényhamisítványról* címmel jelent meg (*Új Nemzedék*, 1920. november 3.). Lengyel András felveti: visszatetszést válthatott ki Némethből az, hogy Kosztolányi mint „regényhamisítványról” beszél Szabó Dezső művéről, azaz önmaga véleményét „nyíltan ezúttal sem vállalta”. (Lengyel András: i. m. 213.) Mivel nyilvánvaló, hogy Kosztolányi szövegében retorikai fogásról van szó, amely maga is része az ironiának, nem tartom megalapozottnak Lengyel feltételezését.

11. *A kurzus írói egymásról* – idézi Lengyel András: i. m. 212.

12. I. h. 217.

13. Ezt támasztja alá az is, ahogy Németh mintegy felszólítja Kosztolányit arra, hogy térjen vissza a helyes útra: „Ne kibicelj már, Kosztolányi, gyere ki a hátulsó ajtón s ott, a szigorú csillagok alatt, beszélgessünk inkább a végtelenről.” Németh Andor: *Záróra*, BMU, 1920. november 23. Idézi Tverdota György: i. m. 80.

14. *Kosztolányi Dezső: A véres költő*, BMU 1922. január 22.

15. Vö. Tverdota György: i. m. 107–111. „Kosztolányihoz fűződő barátságának helyreállása jelzi, hogy az akklimatizálódás hónapjai sikeresen lezárultak, 1927 elejére Németh Andor újrászotte kapcsolatait. Visszagyökerezése a magyar irodalomba hiánytalanul végbement.” (I. h. 125.)

16. [Németh Andor] n. a.: *Kosztolányi Dezső: Édes Anna*, Esti Kurír, 1926. 290. sz. (december 18.).
17. Németh Andor: *Két regény* [Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*; Hatvany Lajos: *Zsiga a családban*], Láthatár, 1927. 2. szám (március–április), 30–31. Újabb kiadása: in Németh Andor: *A szélén behajtvá*, 181–183.
18. Vö. Kárpáti Aurél: *Édes Anna: Kosztolányi Dezső új regénye*, Pesti Napló, 1926. 298. sz. (december 31.). Új kiadása: in Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*. Kritikai kiadás, a kötetet szerkesztette és a jegyzeteket írta Veres András. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2010. 783–786.
19. Németh Andor: *Kosztolányi Dezsőről*, A Toll, 1933. szeptember 23. 126–129. Ez is megtalálható *A szélén behajtvá*, 234–236. lapján. Újabb kiadása: in Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél*. Kritikai kiadás, szerkesztette Tóth-Czifra Júlia és Veres András, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2011. 660–663.
20. Kosztolányi Dezső: *Önmagamról*, Nyugat, 1933. 1. szám (január 1.) 4–7, új kiadása: in Kosztolányi Dezső: *Tükörfolyosó. Magyar írókról*. Szerkesztette és a jegyzeteket készítette Réz Pál, Osiris Kiadó, Bp. 2004. 666–667.
21. Vö. Veres András: *Kosztolányi Ady-komplexuma. Filológiai regény*. Balassi Kiadó, Bp. 2012. 222, 226–228. Nemcsak Németh Andor, hanem Kassák Lajos és az egész avantgárd kör a *Nyugat* első nemzedékéből egyedül Adyt ismerte el.
22. Németh Andor: *Ady zsenije*. Erdélyi Helikon, 1930. június, 459., illetve 461. – Lásd még Tverdota György: *Németh Andor. Egy közép-európai értelmiségi a XX. század első felében*, 125–128. Németh cikkének apropója Ady Endre összes verseinek új kiadása volt.
23. Németh Andor: *Shakespeare, Kosztolányi és a pillanat*. A Toll, 1930. november 20. 5–8. Lásd még Lengyel András: i. m. 225–229.
24. Lásd Németh Andor: *Kosztolányi Dezsőről*, in kritikai kiadás, 662.
25. Németh Andor: *A magyar irodalom és Európa*. Szép Szó, IV. kötet II. rész [14-15. szám], 74–80. Új kiadása: in *Mi a magyar most? Tanulmányok a magyar jelen legfontosabb kérdéseiről*. Cserépfalvi–Gondolat–Tevan, Bp. 1990. 76–82. (A továbbiakban az új kiadás lapszámait adom meg.) Erre a tanulmányra részletesebben fogok kitérni, mert nem foglalkoztam vele a 21. jegyzetben hivatkozott könyvemben.
26. i. m. 79.
27. I. h. 80.
28. A *Toll* újabb, 1938-as Ady-vitájában Németh Andor is részt vett, és utalt Kosztolányi 1929-es vitairatára. Ekkori álláspontjának ambivalenciája szembeötlő: „Kosztolányi Dezső megpróbálta lemérni költészetét a kifinomodott ízlés patikamérlegén. S mi történt? A mérleg összetört Ady költészetének súlya alatt. Kosztolányi abból indult ki, hogy a költészetben csak a teljesítmény számít, nem az akarás. Ami igaz tétel, de nyomban megszűnik az érvényessége, mihelyt a költő nem a világ közkeletű eszméit és érzéseit ötvözi művészetté, hanem fajtája végzetét éli, érzékelteti, tudatosítja révületében és látomásaiiban. [...] Ady vállalta s ettől kezdve nem verseket írt, hanem kinyilatkoztatásokat.” (Németh Andor: *Ady*, A Toll, 1938. 4. szám [május 10.], 124–125.) Ha belegondolunk, Németh Andor nem kevesebbet állít itt, mint hogy Adyt nem költőként, hanem prófétaként kell nagyra becsülni.
29. Más kérdés, hogy 1945 után Németh Andor nem sietett a nagyon támadott Kosztolányi védelmére. Ugyanakkor Adyról alkotott véleményében újabb fordulat következett be, láthatóan ismét felértékelődött szemében, mintegy a századelő progressziójának hőseként (nem függetlenül Lukács György kései hatásától és a korabeli hivatalos állásponttól).